

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

ΜΑΡΙΚΑ ΛΕΚΑΚΟΥ – ΝΙΝΑ ΤΟΠΙΝΤΖΗ

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ που κρατάτε στα χέρια σας έχει σκοπό να μυήσει τις αναγνώστριες και τους αναγνώστες στον κόσμο της Γλωσσολογίας, δηλαδή στην επιστημονική μελέτη της γλώσσας. Απευθύνεται πρωτίστως στο φοιτητικό κοινό στο πλαίσιο εισαγωγικών μαθημάτων Γλωσσολογίας, αλλά και ως συμπληρωματικό εγχειρίδιο για πιο εξειδικευμένα μαθήματα σε επιμέρους γλωσσολογικούς κλάδους. Ο εισαγωγικός του χαρακτήρας, ωστόσο, το καθιστά πρακτικά προσιτό σε οποιονδήποτε και οποιονδήποτε ενδιαφέρεται για τη γλώσσα και επιθυμεί να ενημερωθεί για τη μελέτη της με επιστημονικό τρόπο.

Το ότι οι πάντες ενδιαφέρονται για τη γλώσσα μάλλον έχει να κάνει με το γεγονός ότι η γλώσσα «ανήκει» σε όλους μας, με την έννοια ότι όλες και όλοι μιλάμε τουλάχιστον μία γλώσσα, αυτήν που κατακτήσαμε, όπως λέμε οι γλωσσολόγοι, κατά τα πρώτα χρόνια της ζωής μας. Η γλώσσα είναι ένα αγαθό που μοιράζονται όλοι οι άνθρωποι (υπό κανονικές συνθήκες). Επιπλέον, η γλώσσα είναι ένα αγαθό που εμπλέκεται στις περισσότερες (αν όχι όλες τις) δραστηριότητές μας και κατεξοχήν στις κοινωνικές μας αλληλεπιδράσεις. Είναι συχνά ένα από τα στοιχεία στη βάση των οποίων συγκροτούνται ταυτότητες, εθν(ο)τικές, έμφυλες ή άλλες. Επειδή λοιπόν η γλώσσα μάς αφορά, με πολλούς και περίπλοκους τρόπους, όλες και όλους, είναι επόμενο όχι μόνο να μας ενδιαφέρει, αλλά και να έχουμε άποψη για αυτήν – ή να φανταζόμαστε ότι τα δικά μας ενδιαφέροντα περί γλώσσας ταυτίζονται με αυτά των γλωσσολόγων. Για όσες και όσους από εμάς η Γλωσσολογία είναι ο επιστημονικός κλάδος που υπηρετούμε, έχει τύχει πολλές φορές στη ζωή μας να λάβουμε συγκεκριμένες –κι από ένα σημείο και μετά, εντελώς προβλέψιμες– αντιδράσεις, όταν δηλώνουμε σε ανθρώπους του περιγύρου μας το αντικείμενο της επιστημονικής μας ενασχόλησης. Κάποιες από τις πολύ χαρακτηρι-

στικές αντιδράσεις είναι οι εξής: «φαντάζομαι ότι μιλάς πολλές γλώσσες», «πάντα ήθελα να μάθω πώς γράφεται το τάδε», «να προσέχω πώς μιλάω τώρα», «άρα, ασχολείσαι με την ετυμολογία των λέξεων». Με αφορμή αυτές τις αντιδράσεις, θα συζητήσουμε τι (δεν) είναι Γλωσσολογία ή, μάλλον, για ποιους λόγους και με ποιους τρόπους αυτές οι αντιλήψεις για το τι μελετάνε ή τι κάνουν οι γλωσσολόγοι αποκλίνουν από αυτό που όντως μελετάνε και κάνουν οι γλωσσολόγοι.

Οι γλωσσολόγοι είναι σίγουρα άνθρωποι που βρίσκουν στη γλώσσα τόσο μεγάλο ενδιαφέρον, ώστε αφιερώνουν ένα σεβαστό μέρος της ζωής τους μελετώντας την. Αυτό συχνά (αλλά σίγουρα όχι πάντα) συμπορεύεται με ένα ενδιαφέρον τους να μάθουν κάποιες γλώσσες ως δεύτερες/ξένες. Η γνώση πολλών γλωσσών είναι χρήσιμη για τους γλωσσολόγους, κυρίως σε επίπεδο εμπειρικών δεδομένων και φαινομένων, αλλά σε καμία περίπτωση προαπαιτούμενο για την επιτυχή επιστημονική μελέτη της γλώσσας. Μια βασική παραδοχή της επιστήμης της γλώσσας είναι ότι η γνώση που έχουν οι φυσικοί/ές ομιλητές/τριες για τη μητρική τους γλώσσα (ή τις μητρικές τους γλώσσες) είναι πολύ διαφορετική από τη γνώση που έχουν για γλώσσες που έμαθαν αργότερα στη ζωή τους ως δεύτερες/ξένες. Όπως με ενάργεια διατύπωσε ο γλωσσολόγος Αναστάσιος-Φοίβος Χρηστίδης, άλλο η **γνώση της γλώσσας** και άλλο η **γνώση περί γλώσσας**. Το πρώτο είναι, για πολλούς γλωσσολόγους, το αντικείμενο της επιστημονικής τους μελέτης, το δεύτερο είναι ένα σώμα γνώσεων που αποκτούν οι γλωσσολόγοι μέσω της επιστημονικής τους ενασχόλησης.

Τι το ιδιαίτερο έχει η γνώση της γλώσσας, ώστε να ενδιαφέρονται οι γλωσσολόγοι να την κατανοήσουν και να την περιγράψουν; Πρόκειται για μια γνώση που δεν είναι προϊόν ρητής, στοχευμένης μάθησης στην οποία μας υποβάλλει κάποιος/α – εξού και ο όρος «γλωσσική κατάκτηση». Τα μικρά παιδιά που κατακτούν τη μητρική τους γλώσσα επιτυγχάνουν έναν πραγματικό άθλο: μέσα σε εντυπωσιακά σύντομο χρονικό διάστημα και ακολουθώντας την ίδια πάνω-κάτω πορεία, ανεξαρτήτως της γλώσσας που κατακτούν, καταλήγουν με ένα σώμα υπόρρητης γνώσης για το σύστημα της μητρικής τους γλώσσας ποσοτικά και ποιοτικά αναντίστοιχο των γλωσσικών ερεθισμάτων που έχουν λάβει. Είτε εξειδικευόμαστε ως γλωσσολόγοι στη γλωσσική κατάκτηση είτε μας ενδιαφέρει πρωτίστως η περιγραφή του ίδιου του γλωσσικού συστήματος, η αναγνώριση ότι η γνώση της μητρικής γλώσσας είναι διαφορετική από τη γνώση άλλων γλωσσών έχει υπάρξει καθοριστική για την επιστήμη της γλώσσας.

Τι γνωρίζουν, λοιπόν, οι φυσικοί ομιλητές για τη γλώσσα τους (χωρίς να έχουν απαραίτητα συνείδηση αυτής της γνώσης); Ασφαλώς γνωρίζουν λέξεις. Οι λέξεις είναι αναντίρρητα κομμάτι της γλώσσας, κάθε γλώσσας – ακόμα και των νοηματικών γλωσσών, στις οποίες το αντίστοιχο των λέξεων είναι το λεγόμενο **νόημα**. Οι λέξεις είναι ενδιαφέρουσες από πολλές απόψεις. Για παράδειγμα, οι μεταβολές που υφίστανται οι λέξεις στο πέρασμα του χρόνου είτε ως προς τη μορφή τους είτε ως προς τη σημασία τους παρέχουν σημαντικότερα τεκμήρια για την κατανόηση της ετυμολογίας των λέξεων και της **ιστορίας μιας γλώσσας** γενικότερα, ιδίως εάν οι μεταβολές που παρατηρούμε προκύπτουν σε ομάδες λέξεων και όχι μόνο σε μεμονωμένες λέξεις. Επιπλέον, οι δάνειες λέξεις σε μια γλώσσα, επειδή εισέρχονται σε αυτήν ως αποτέλεσμα **γλωσσικής επαφής**, επαφής δηλαδή μεταξύ γλωσσών (ή, ακριβέστερα, μεταξύ ομιλητών), μας δίνουν επιπλέον στοιχεία όχι μόνο για την ιστορία μιας γλώσσας αλλά και για την ιστορία των ομιλητών της. Οι ιστορίες των ομιλητών είναι αυτό που συνήθως εξιστορούν τα ιστορι(ογραφικά) κείμενα· με άλλα λόγια, το ενδιαφέρον εδώ δεν είναι μόνο γλωσσολογικό αλλά και ιστορικό.

Καμία γλώσσα, ωστόσο, δεν αποτελείται μόνο από λέξεις – ούτε καν οι νοηματικές γλώσσες που προαναφέρθηκαν. Κάθε γλώσσα **απαρτίζεται** από λέξεις **και** από κανόνες συνδυασμού τους. Φανταστείτε πώς θα ήταν τα πράγματα αν οι λέξεις αποτελούσαν το μοναδικό συστατικό των γλωσσών. Θα αρκούσε – με το απαραίτητο σθένος και την επαρκή αφοσίωση, βεβαίως –, αν επιθυμούσαμε να μάθουμε μια νέα γλώσσα, να αποστηθίσουμε ένα καλό λεξικό της γλώσσας αυτής. Πόσο, όμως, θα μας βοηθούσε η γνώση που θα είχαμε αποκτήσει σε μια απόπειρα επικοινωνίας σε αυτή τη γλώσσα; Ακόμα κι αν ξέραμε να διαβάζουμε τις φωνητικές μεταγραφές που περιλαμβάνουν τα λεξικά για την αποτύπωση των φθόγγων μιας γλώσσας, ίσως να ήμασταν σε θέση να προφέρουμε σωστά μεμονωμένες λέξεις, όχι, όμως, απαραίτητα το πώς προφέρονται οι λέξεις όταν χρησιμοποιούνται σε ρέοντα λόγο. Σκεφτείτε, για παράδειγμα, πώς προφέρουμε τη φράση *την κούνια* (που συνήθως ακούγεται σαν *τη γκούνια*) και αν θα βρίσκαμε αυτή την πληροφορία σε κάποιο λεξικό. Θα ξέραμε, επίσης, σε ποια σειρά να βάλουμε τις λέξεις όταν τις συνδυάζαμε; Θα ξέραμε ποια μορφή πρέπει να πάρει η κάθε λέξη, ανάλογα με το πώς θα τη συνδυάζαμε με τις άλλες λέξεις; Συγκρίνετε, για παράδειγμα, τα *αγόρασα την κούνια* και *αγοράστηκε η κούνια*. Θα ξέραμε αν τα επίθετα προηγούνται των ονομάτων που προσδιορίζουν; Ή αν τα ρήματα έπονται του αντικείμενου τους; Πώς θα διατυπώναμε μια ερώτηση στη γλώσσα αυτή;

Οι λέξεις, λοιπόν, από μόνες τους δεν εξαντλούν το τι είναι η γλώσσα και, άρα, αυτό που γνωρίζουν οι φυσικοί ομιλητές δεν εξαντλείται στις λέξεις. Αυτό που διαθέτουν οι γλώσσες (όλες οι γλώσσες του κόσμου, ομιλούμενες και νοηματικές), πέραν των λέξεων, είναι **τεμάχια** και **κανόνες συνδυασμού** τους σε μεγαλύτερες ενότητες. Τα τεμάχια ορίζονται ανάλογα με το **επίπεδο** στο οποίο αναφερόμαστε. Οι λέξεις είναι τα πιο προφανή τεμάχια μιας γλώσσας, αλλά δεν είναι τα μικρότερα (ούτε και τα μεγαλύτερα). Οι λέξεις αποτελούνται από φθόγγους, δηλαδή από ήχους. Σε ένα επίπεδο, λοιπόν, βρίσκεται η μελέτη των φθόγγων και των συνδυασμών τους. Οι λέξεις συχνά αποτελούνται από επιμέρους κομμάτια. Πρόκειται για συνδυασμούς φθόγγων που φέρουν σημασία: για παράδειγμα, στη λέξη *αυτοκινητόδρομος* αναγνωρίζουμε, ως ομιλητές, τουλάχιστον δύο τμήματα που συνεισφέρουν ξεχωριστή το καθένα σημασία: *αυτοκίνητο* και *δρόμος*. Σε ένα άλλο επίπεδο, επομένως, μελετάμε τις λέξεις ως συνδυασμούς αυτών των μικρότερων μονάδων/ενοτήτων. Σε ένα τρίτο επίπεδο, μελετάμε τους συνδυασμούς λέξεων σε φράσεις. Όλες οι ανθρώπινες φυσικές γλώσσες διαρθρώνονται σε αυτά τα επίπεδα (αλλά και σε άλλα, που συζητούνται στο βιβλίο). Οι γλωσσολόγοι, λοιπόν, μελετούν τις γλώσσες ανά γλωσσικό επίπεδο και αναζητούν τις **συστηματικότητες** που προκύπτουν στα επιμέρους γλωσσικά επίπεδα. Η μελέτη πολλών διαφορετικών γλωσσών έχει καταδείξει ότι, εκτός από διαγλωσσικές διαφορές, παρατηρούμε και ομοιότητες μεταξύ των γλωσσών. Η διάκριση ανάμεσα σε ιδιότητες των γλωσσών που δύνανται να **ποικίλλουν** και σε ιδιότητες **καθολικές** είναι ένα από τα πιο γενικά ζητήματα που απασχολούν πολλούς γλωσσολόγους.

Οι προσεκτικοί/ές αναγνώστες/τριες μπορεί να αναρωτιούνται γιατί παραπάνω μιλήσαμε για ένα επίπεδο που αφορά φθόγγους – γιατί όχι γράμματα; Εδώ πρέπει να αποσαφηνίσουμε τη διαφορά μεταξύ προφορικού και γραπτού λόγου και την προτεραιότητα, για την επιστήμη της γλώσσας, του προφορικού λόγου. Στον κατεξοχήν εγγράμματο δυτικό κόσμο όπου ζούμε, ο γραπτός λόγος αξιολογείται ως πιο εκλεπτυσμένος και «ανώτερος» από τον προφορικό. Ωστόσο, ο γραπτός λόγος βασίζεται σε μια επινόηση των ανθρώπων, προκειμένου αυτοί να είναι σε θέση να αποτυπώσουν την προφορική τους γλώσσα. Ο προφορικός λόγος προηγείται από κάθε άποψη (χρονολογική, βιολογική, δομική κ.λπ.) του γραπτού. Οι πρώτες ανθρώπινες κοινωνίες διέθεταν προφορικό λόγο, προτού εισαχθεί η τεχνολογία του γραπτού. Σε μη εγγράμματος κοινωνίες, ακόμα και σήμερα, οι άνθρωποι έχουν γλώσσα, παρότι δεν χρησιμοποιούν την τεχνολογία της γραφής για να την αποτυπώσουν.

Οι γλώσσες αυτές, μάλιστα, είναι εξίσου σύνθετες και πολύπλοκες, όσο και οι δήθεν «προηγμένες» του δυτικού κόσμου. Τα παιδιά κατακτούν τη μητρική τους γλώσσα ως προφορικό λόγο και μαθαίνουν γραφή αργότερα, στο πλαίσιο της σχολικής τους εκπαίδευσης. Τέλος, τα διαφορετικά συστήματα γραφής αποτυπώνουν μονάδες του προφορικού λόγου (π.χ. φθόγγων, συλλαβών ή λέξεων).

Στο πλαίσιο επιστημονικής μελέτης μιας γλώσσας, οι κανονικότητες που μας ενδιαφέρει να μελετήσουμε προκύπτουν στον προφορικό λόγο. Θυμηθείτε το παράδειγμα που δώσαμε παραπάνω, *την κούνια*, και παρατηρήστε πώς προφέρετε αυτόν τον συνδυασμό φθόγγων. Οι αλλαγές που υφίσταται η προφορά κάποιων φθόγγων όταν γειτνιάζουν με κάποιους άλλους είναι μέρος της γνώσης που έχουν οι φυσικοί/ές ομιλητές/τριες (και μέρος, υποχρεωτικά, της διδασκαλίας μας σε όσες/ους διδάσκονται την Ελληνική ως δεύτερη/ξένη). Η πληροφορία αυτή φυσικά ελλείπει από τη γραπτή αναπαράσταση, για πολλούς και καλούς λόγους που έχουν να κάνουν με το είδος της ορθογραφίας που υιοθετούμε για την Ελληνική. Αν οι γλωσσολόγοι μελετούσαμε μόνο γραπτά κείμενα, δεν θα είχαμε ποτέ πρόσβαση στην πληροφορία αυτή. Με λίγα λόγια, για να κατανοήσουμε και να περιγράψουμε οποιαδήποτε γλώσσα ως σύστημα –δηλαδή ως σύνολο κανονικοτήτων ανά επίπεδο– μελετάμε τη γλώσσα όπως αυτή χρησιμοποιείται προφορικά. (Ασφαλώς, μπορεί κανείς να μελετήσει το εκάστοτε σύστημα γραφής που χρησιμοποιείται για μια γλώσσα, ή τις αλλαγές στις ορθογραφικές συμβάσεις που υιοθετούνται ανά διαστήματα, καθώς αλλάζει το σύστημα της γλώσσας. Ωστόσο, τέτοιες μελέτες δεν αφορούν το ίδιο το γλωσσικό σύστημα παρά τα συστήματα αποτύπωσής τους.)

Το τελευταίο που θέλουμε να αναφέρουμε στο πλαίσιο αυτής της εισαγωγικής συζήτησης αφορά τη διάκριση ανάμεσα σε **περιγραφή** και **ρύθμιση**. Στόχος των γλωσσολόγων ως επιστημόνων είναι να κατανοήσουν, να περιγράψουν και, στον βαθμό που είναι δυνατό, να ερμηνεύσουν το αντικείμενο μελέτης τους (να εξηγήσουν, δηλαδή, γιατί τα πράγματα είναι όπως τα παρατηρούμε και όχι αλλιώς). Σε αυτό δεν διαφέρουν από άλλους επιστήμονες, για τους οποίους η οποιαδήποτε παρέμβαση σε σχέση με το αντικείμενο μελέτης τους θα θεωρούνταν αντιεπιστημονική ή αντιιδεοντολογική. Οι γλωσσολόγοι βρίσκονται στην επίμαχη θέση του να μελετούν κάτι για το οποίο, όπως είπαμε στην αρχή της συζήτησης, έχουμε όλοι άποψη. Ωστόσο, ακριβώς επειδή η Γλωσσολογία είναι η επιστήμη της γλώσσας, ο ρόλος της δεν είναι να ρυθμίσει, να προσπαθήσει δηλαδή να επιβάλει μια άλλη πραγ-

ματικότητα. Κατά συνέπεια, οι γλωσσολόγοι επιθυμούν να κατανοήσουν τα γλωσσικά πράγματα, όχι να παρέμβουν προκειμένου να αλλάξουν τα γλωσσικά πράγματα. Με απλά λόγια, αν ποτέ συναντήσετε γλωσσολόγο, το καλύτερο που έχετε να κάνετε, όσον αφορά αυτήν/αυτόν, είναι να μην «προσέχετε πώς μιλάτε», αλλά αντιθέτως να (προσπαθήσετε να) μη μεταβάλετε καθόλου το πώς θα μιλήσετε.

Επανερχόμενες, τώρα, στο παρόν εγχειρίδιο και σε πληροφορίες που το αφορούν, όπως σημειώσαμε και νωρίτερα, αυτό απευθύνεται πρωτίστως στο φοιτητικό κοινό, στο πλαίσιο είτε εισαγωγικών μαθημάτων Γλωσσολογίας, είτε εξειδικευμένων μαθημάτων για επιμέρους γλωσσολογικούς κλάδους. Ο λόγος ύπαρξης αυτού του βιβλίου προέκυψε από το κενό που θεωρούμε ότι υπάρχει στην ελληνική βιβλιογραφία. Τα διαθέσιμα εισαγωγικά γλωσσολογικά εγχειρίδια είναι κατά κύριο λόγο μεταφρασμένα από τα Αγγλικά και, παρά την προσαρμογή τους για το εγχώριο κοινό, η συζήτηση παραμένει περισσότερο αγγλοκεντρική. Από την άλλη, ενώ υπάρχουν αξιόλογα εγχειρίδια γραμμένα από ελληνόφωνες/ους μελετήτριες/τές στα Ελληνικά, αυτά είτε είναι πολύ συνοπτικά είτε κυκλοφόρησαν προ αρκετών ετών και έτσι δεν αποτυπώνουν τη σημερινή κατάσταση και εξέλιξη της γλωσσολογικής επιστήμης.

Ο παρών τόμος σχεδιάστηκε και γράφτηκε εξαρχής με το ελληνόφωνο κοινό κατά νου. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα αφενός έννοιες που περιλαμβάνονται σε κάθε γλωσσολογικό εγχειρίδιο να συνοδεύονται πρωτίστως από παραδείγματα που συναντάμε στην ελληνική γλώσσα και έτσι να γίνονται καλύτερα αντιληπτές, και αφετέρου να συζητούνται και να αναλύονται ζητήματα που σχετίζονται με επιμέρους ιδιαιτερότητες της ελληνικής γλώσσας, όσον αφορά, λόγου χάρι, τη γραμματική της δομή, την ιστορική της εξέλιξη, τη γεωγραφική της εξάπλωση, αλλά και την κοινωνική της διάσταση σήμερα.

Σημαντική καινοτομία του τόμου, ιδίως για τα εγχώρια δεδομένα, είναι πως έχει συγγραφεί από μια ομάδα έγκριτων επιστημόνων. Ειδικότερα, τα 14 κεφάλαια του βιβλίου ανέλαβαν να γράψουν ζεύγη συγγραφέων εξειδικευμένων στο αντικείμενο που πραγματεύεται το κάθε κεφάλαιο. Η απόφασή μας αυτή θεωρούμε πως εγγυάται την πιο έγκυρη, εμπεριστατωμένη, βιβλιογραφικά ενημερωμένη και επιστημονικά άρτια πληροφόρηση. Επιπλέον της επιστημονικής κατάρτισης των επιμέρους συγγραφέων, στοχεύσαμε στη μέγιστη δυνατή αντιπροσωπευτικότητα, σε επίπεδο ιδρυμάτων, αλλά και στην ποικιλία ως προς τις επιστημονικές προσεγγίσεις. Πιο συγκεκριμένα, στον τόμο εκπροσωπούνται τα περισσότερα ιδρύματα ή/και ερευνητικά κέντρα

της χώρας (Ακαδημία Αθηνών, ΑΠΘ, ΕΚΠΑ, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Πανεπιστήμιο Πατρών), ενώ συμμετοχές υπάρχουν και από το εξωτερικό (Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου, Ohio State University, Simon Fraser University, University of Cambridge, University of Oxford). Αντίστοιχα, εκπροσωπούνται διάφορες γλωσσολογικές σχολές και απόψεις (π.χ. Γενετική Γραμματική, φορμαλισμός, λειτουργικές προσεγγίσεις με βάση τη γλωσσική χρήση ή τη γλωσσική επιτέλεση κ.λπ.). Εκτιμούμε ότι η επιλογή αυτή φανερώνει το υψηλό επίπεδο Γλωσσολογίας που πραγματοποιείται στην Ελλάδα και αλλού από ελληνόφωνες/ους επιστήμονες. Από την άλλη, ως επιμελήτριες προσπαθήσαμε η πολυφωνία να μην καταλήξει σε κακοφωνία, δηλαδή το αποτέλεσμα να συγκροτεί μία –σύνθετη, κατ’ ανάγκη– ενότητα.

Επόμενο είναι η ποικιλία αυτή να αντικατοπτρίζεται και στα επιμέρους κεφάλαια (π.χ. ως προς το στυλ γραφής, τη διάρθρωση ή την έμφαση σε ορισμένες θέσεις ή/και αναλύσεις). Εμείς από τη μεριά μας, ως επιμελήτριες, δώσαμε κοινές κατευθυντήριες γραμμές και εφαρμόσαμε παρόμοιες πρακτικές κατά την επιμέλεια των κεφαλαίων, προκειμένου να πετύχουμε τη μέγιστη δυνατή ομοιογένεια και συνεκτικότητα. Τον τελευταίο λόγο σε κάθε περίπτωση είχαν οι επιμέρους συγγραφείς. Επισημαίνεται, τέλος, πως για λόγους πρακτικούς και ομοιογένειας, τα ονόματα των συγγραφέων ανά κεφάλαιο, όπως και των επιμελητριών του τόμου, παρουσιάζονται με αλφαβητική σειρά.

Ο τόμος περιέχει 14 κεφάλαια, πέραν του εισαγωγικού σημειώματος. Το πρώτο μισό του τόμου (Κεφ. 1-7) είναι αφιερωμένο στην παρουσίαση βασικών στοιχείων, ιδιοτήτων και αναλύσεων αναφορικά με τις γλωσσικές μονάδες, ξεκινώντας από τις μικρότερες (τους ήχους/φθόγγους) και φτάνοντας διαδοχικά στις μεγαλύτερες (τα εκφωνήματα). Τα παραπάνω εντάσσονται στον γενικότερο χώρο της Θεωρητικής Γλωσσολογίας, αντικείμενο της οποίας είναι η μελέτη της συστηματικότητας σε επίπεδα. Πιο συγκεκριμένα, τα Κεφάλαια 1 και 2 («Φωνητική» και «Φωνολογία», αντίστοιχα) ασχολούνται με τους φθόγγους. Η μεν Φωνητική εστιάζει περισσότερο στη φυσική διάσταση του ήχου (παραγωγή και αντίληψη, μεταξύ άλλων), η δε Φωνολογία καταπιάνεται με τη λειτουργική διάσταση του φθόγγου σε ένα πιο αφηρημένο επίπεδο. Από τους ήχους, περνάμε στις λέξεις. Έτσι, στο Κεφάλαιο 3 («Μορφολογία»), μαθαίνουμε για τις λέξεις και την εσωτερική τους δομή, τα λεγόμενα μορφήματα, και τις δυνατότητες συνδυασμού τους. Στη συνέχεια, στο Κεφάλαιο 4 («Σύνταξη»), βλέπουμε πώς δομούνται οι φράσεις για να δη-

μιουργήσουν προτάσεις. Τα επόμενα δύο κεφάλαια (Κεφάλαιο 5: «Σημασιολογία» και Κεφάλαιο 6: «Πραγματολογία») ασχολούνται με τη σημασία των λέξεων, εκφράσεων και εκφωνημάτων, υπό διαφορετικό πρίσμα, όμως, η καθεμία. Η Σημασιολογία ενδιαφέρεται πρωτίστως για τη σημασία των γλωσσικών εκφράσεων, απλών και σύνθετων, και για τις διεργασίες μέσω των οποίων χτίζονται σύνθετες γλωσσικές σημασίες από απλές. Η Πραγματολογία επικεντρώνεται στη μελέτη της σημασίας που αποκτούν οι εκφράσεις σε συγκεκριμένες συνθήκες επικοινωνίας – το λεγόμενο περικείμενο. Στο Κεφάλαιο 7, «Ανάλυση Λόγου», τέλος, εξετάζεται η γλώσσα ως λόγος/κείμενο και αναλύεται ο ρόλος της σε διάφορα πεδία της κοινωνικής ζωής.

Έχοντας δημιουργήσει το απαραίτητο υπόβαθρο για τα «δομικά υλικά» της γλώσσας σε διάφορα επίπεδα, το δεύτερο μισό του βιβλίου (Κεφάλαια 8-14) παρουσιάζει –κατά κύριο λόγο– ορισμένους από τους υποκλάδους της Θεωρητικής, κυρίως, αλλά και της Εφαρμοσμένης Γλωσσολογίας –όπως ο όρος δηλώνει, εδώ εντάσσεται η μελέτη των πρακτικών εφαρμογών της Γλωσσολογίας, σε χώρους όπως η εκπαίδευση, η μετάφραση, η ιατρική, η τεχνολογία κ.λπ.–, οι οποίοι εστιάζουν σε επιμέρους πτυχές της γλώσσας (π.χ. γλώσσα και αλλαγή, γλώσσα και εγκέφαλος, γλώσσα και κοινωνία κ.ο.κ.), χωρίς να είναι απαραίτητα συνυφασμένοι με κάποια συγκεκριμένη γλωσσική μονάδα υπό εξέταση. Για παράδειγμα, το Κεφάλαιο 8 μάς εισάγει στην Ιστορική Γλωσσολογία, τον γλωσσολογικό κλάδο που ασχολείται με το πώς αλλάζουν οι γλώσσες στο πέρασμα των χρόνων. Η διερεύνηση της γλωσσικής αλλαγής, όμως, μπορεί να γίνει σε διάφορα επίπεδα: ενδεικτικά, υπάρχουν ιστορικοί γλωσσολόγοι που μελετούν την αλλαγή φωνητικά και φωνολογικά, άρα σε επίπεδο ήχων, και άλλοι που τη μελετούν συντακτικά, άρα σε επίπεδο πρότασης (προφανώς, η διερεύνηση της μορφολογικής ή της σημασιολογικής αλλαγής είναι εξίσου δυνατή). Το ίδιο ισχύει εν πολλοίς και για τους άλλους υποκλάδους αυτής της ενότητας. Το Κεφάλαιο 9 («Κοινωνιογλωσσολογία») διερευνά τη γλωσσική ποικιλότητα, κυρίως όπως διαμορφώνεται σε διαφορετικές κοινωνικές περιστάσεις και περιβάλλοντα. Με την ποικιλότητα ασχολείται στο Κεφάλαιο 10 και η Διαλεκτολογία, μόνο που εκεί αντικείμενο μελέτης είναι κυρίως η ποικιλότητα που οριοθετείται γεωγραφικά. Στο Κεφάλαιο 11 («Υπολογιστική Γλωσσολογία») βλέπουμε πώς επιτυγχάνεται η επεξεργασία των φυσικών γλωσσών από τον υπολογιστή, με σκοπό τη δημιουργία πρακτικών εφαρμογών σχετιζόμενων με τη γλώσσα (π.χ. αυτόματη μετάφραση, παραγωγή συνθετικού λόγου κ.λπ.). Τα Κεφάλαια 12 και 13 («Ψυχογλωσσολογία» και «Νευρογλωσσολογία», αντίστοιχα) εστιάζουν στη σχέση

γλώσσας, νου και εγκεφάλου. Η πρώτη μελετά, μεταξύ άλλων, το πώς κατακτούμε τη γλώσσα ως παιδιά, αλλά και το πώς επεξεργαζόμαστε τη γλώσσα (παραγωγή και κατανόηση του λόγου). Η δεύτερη, με τη χρήση νευροαπεικονιστικών τεχνικών, διερευνά την εγκεφαλική λειτουργία κατά την παραγωγή και κατανόηση της γλώσσας, αλλά και τις γλωσσικές διαταραχές (π.χ. αφασία) που μπορούν να επηρεάσουν τη γλωσσική ικανότητα.

Ο τόμος ολοκληρώνεται με το Κεφάλαιο 14 («Γλωσσικές ιδεολογίες και μύθοι»), το οποίο είναι κάπως διαφορετικό, γιατί δεν συζητά κάποιον διακριτό κλάδο της Γλωσσολογίας, όπως τα προηγούμενα, αλλά διατρέχει ποικιλία ζητημάτων που σχετίζονται με τη στάση και τις πεποιθήσεις των ομιλητριών/τών απέναντι στη γλώσσα, επιχειρώντας να διαλευκάνει παρανοήσεις και να καταρρίψει εσφαλμένες αντιλήψεις, κοινές ακόμα και στο (φοιτητικό) κοινό που ανήκει σε φιλολογικά και παιδαγωγικά τμήματα. Με τον τρόπο αυτό θεωρούμε πως οι αναγνώστριες/τες θα αποκομίσουν μια ακόμα ευρύτερη και πληρέστερη βασική γνώση για τη γλώσσα και την επιστημονική διερεύνησή της.

Τα κεφάλαια του τόμου παρουσιάζουν ενιαία μορφή: το κυρίως περιεχόμενο ακολουθείται από μια σύντομη ενότητα με κατευθύνσεις για πρόσθετη μελέτη και στη συνέχεια παρατίθενται ασκήσεις ή/και δραστηριότητες. Η βιβλιογραφία εμφανίζεται συνολικά στο τέλος του τόμου και όχι εντός των επιμέρους κεφαλαίων. Για ευκολότερη αναζήτηση, η ελληνόγλωσση βιβλιογραφία παρατίθεται χωριστά από την ξενόγλωσση.

Τα κεφάλαια «συνομιλούν» μεταξύ τους, με την έννοια ότι συχνά κάνουν χρήση όρων ή ιδεών που συναντώνται ή αναπτύσσονται εκτενέστερα και σε άλλα κεφάλαια. Για παράδειγμα, στο κεφάλαιο της Σημασιολογίας γίνεται λόγος για την έννοια της *δομικής αμφισημίας*, η οποία αξιοποιείται και στο κεφάλαιο της Σύνταξης. Στο κεφάλαιο της Υπολογιστικής Γλωσσολογίας γίνεται αναφορά στις *γλωσσικές πράξεις*, που ως έννοια εισάγεται και επεξηγείται στο κεφάλαιο της Πραγματολογίας. Για τέτοιες περιπτώσεις, χρησιμοποιούνται οι λεγόμενες διαναφορές, οι οποίες έχουν τη μορφή *βλ. Κεφάλαιο «Χ»*, με το Χ να δηλώνει το κεφάλαιο στο οποίο ανακατευθύνονται οι αναγνώστριες/τες για πρόσθετες πληροφορίες. Η τακτική αυτή φυσικά εφαρμόζεται για σημαντικές έννοιες και όπου κρίνεται απαραίτητο. Για παράδειγμα, στο κεφάλαιο της Φωνολογίας αναφέρεται η καίρια έννοια του μορφήματος με διαναφορά στο μεταγενέστερο κεφάλαιο της Μορφολογίας, όπου και αναπτύσσεται διεξοδικά. Από εκεί και πέρα, η έννοια του μορφήματος θεωρείται γνώση που έχει κατακτηθεί (ή έστω, μπορεί να ανακτηθεί με την ανάγνωση του κα-

τάλληλου κεφαλαίου) και επομένως δεν γίνονται άλλες διαναφορές σε αυτό σε επόμενα κεφάλαια. Σε κάθε περίπτωση, πάντως, οι αναγνώστριες/τες μπορούν να ανατρέξουν στο ευρητήριο του τόμου, προκειμένου να εντοπίσουν σημαντικούς όρους και έννοιες σε διάφορα σημεία του βιβλίου.

Ένα θέμα που μας απασχόλησε κατά τη σύνταξη και την επιμέλεια του τόμου ήταν η χρήση, κατά το δυνατόν, συμπεριληπτικού, μη έμφυλου λόγου (για τη σχέση γλώσσας και φύλου, βλ. τα κεφάλαια της Κοινωνιογλωσσολογίας και της Ανάλυσης Λόγου του παρόντος τόμου). Παρόλο που η Ελληνική, λόγω της ύπαρξης γραμματικού γένους και αντίστοιχων μορφολογικών καταλήξεων (σε ουσιαστικά, επίθετα, αντωνυμίες κ.ο.κ.), θεωρητικά επιδεικνύει συμμετρία ως προς το θηλυκό - αρσενικό, αποδεικνύεται ότι στην πράξη το αρσενικό γένος κυριαρχεί. Αυτό οφείλεται στη γενικευτική χρήση που το αρσενικό γένος θεωρείται ότι επιτελεί. Με αυτό εννοούμε ότι όταν λέμε *οι φοιτητές, οι εργαζόμενοι, οι Έλληνες* κ.λπ. δεν αναφερόμαστε υποχρεωτικά σε μέλη του αρσενικού βιολογικού φύλου, αλλά σε όλα τα άτομα, ανεξαρτήτως φύλου. Η γενικευτική χρήση του αρσενικού ωστόσο είναι συχνά πλασματική, καθώς η αναφορά μπορεί στην πραγματικότητα να περιορίζεται μόνο σε άντρες (βλ. για παραδείγματα Παυλίδου, 2006· Γκασούκα & Γεωργαλίδου, 2018· Μακρή-Τσιλιπάκου, 2022, και αναφορές εντός). Ταυτόχρονα, δεν είναι ούτε κοινωνικά «αθώα», αφού «στηρίζεται στην ιδεολογία του άντρα ως καθολικής κατηγορίας/νόρμας και της γυναίκας ως απόκλισης και υποδεέστερου “άλλου”» (Αλβανούδη, 2021). Συνολικά, λοιπόν, ο γλωσσικός εξοβελισμός των γυναικών, όπως τον χαρακτηρίζει η Παυλίδου, συνεπάγεται και τον συμβολικό τους αποκλεισμό από όλα τα πεδία και τις δραστηριότητες της κοινωνίας που χαίρουν κάποιας αναγνώρισης ή αξίας (Παυλίδου, 2006).

Είκοσι σχεδόν χρόνια μετά την εύστοχη παρατήρηση της Παυλίδου και με την αυξανόμενη αφύπνιση της ελληνικής κοινωνίας σε ζητήματα σεξισμού, έμφυλης βίας και στερεοτύπων που παρατηρείται το τελευταίο διάστημα, η χρήση μη έμφυλου λόγου καθίσταται πιο επίκαιρη από ποτέ, γεγονός που αντικατοπτρίζεται και στα περισσότερα κεφάλαια του τόμου. Στο βιβλίο αυτό θα βρείτε διάφορες στρατηγικές προς αυτή την κατεύθυνση, πολλές από τις οποίες και εμείς οι ίδιες σκόπιμα ήδη χρησιμοποιήσαμε κατά τη σύνταξη αυτού του σημειώματος (βλ. επίσης Γκασούκα & Γεωργαλίδου, 2018, για σαφείς προτάσεις, αλλά και τη *Στρογγυλή Τράπεζα με θέμα τον μη έμφυλο λόγο*, 2021). Έτσι, θα συναντήσετε τη συμπερίληψη και των δύο γενών (π.χ. *φοιτητές και φοιτήτριες* ή *φοιτητές/τριες*), άλλοτε με πρόταξη του θηλυκού, όπως γίνεται ρητά στο κεφάλαιο της Ανάλυσης Λόγου, και άλλοτε με πρότα-

ξη του αρσενικού γένους. Αλλού θα δείτε εναλλάξ και ισοδύναμη αναφορά μόνο στο ένα ή το άλλο γένος: για παράδειγμα, στο κεφάλαιο της Υπολογιστικής Γλωσσολογίας, κάποιες φορές γίνεται λόγος για *χρήστη* και άλλες για *χρήστρια*, σε διαφορετικά σημεία του κειμένου. Αλλού, πάλι, οι στρατηγικές αυτές συνδυάζονται. Τέλος, στο καταληκτικό κεφάλαιο του τόμου, οι συγγραφείς επιλέγουν μια λιγότερο διαδεδομένη στρατηγική: αυτή της χρήσης μόνο ενός άφυλου τύπου και του συμβόλου @ στη θέση των φθόγγων της κατάληξης που διαφοροποιούν ως προς το γένος: για παράδειγμα, ο τύπος *φοιτητ@ς* αναφέρεται τόσο στις φοιτήτριες όσο και στους φοιτητές (βλ. και Τσιπλάκου, 2021).

Κλείνοντας, θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε όλες τις συγγραφείς και όλους τους συγγραφείς για τον κόπο που κατέβαλαν κατά τη σύνταξη των κεφαλαίων τους, αλλά και για την τακτική επικοινωνία και συνεργασία τους μαζί μας, προκειμένου να πετύχουμε από κοινού ένα κατά το δυνατόν άρτιο αποτέλεσμα. Θερμές ευχαριστίες στη Χαρίκλεια Καπελλίδη για τις συζητήσεις μας γύρω από αυτό το έργο, καθώς και στην Κάτια Τσομπανίδου (υποψήφια διδακτορίσσα στο Τμήμα Αγγλικής Γλώσσας και Φιλολογίας, ΑΠΘ) για τη βοήθειά της στον έλεγχο των βιβλιογραφικών παραπομπών και στη μορφοποίηση των κειμένων. Ευχαριστούμε, τέλος, τις εκδόσεις Gutenberg που με ενθουσιασμό υποδέχτηκαν το εγχείρημά μας και, ειδικότερα, όλους όσους συνετέλεσαν στην έκδοσή του. Ξεχωριστή μνεία θα θέλαμε να κάνουμε στην Κατερίνα Παντελίδου για τη συνολική επιμέλεια κατά τα τελικά στάδια παραγωγής του βιβλίου.

Η Μαρίκα Λεκάκου αφιερώνει τον τόμο αυτό σε όλες τις φοιτήτριες και όλους τους φοιτητές του Τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων που, κατά το διάστημα των ετών 2012-2019, παρακολούθησαν στο πρώτο έτος σπουδών τους τα εισαγωγικά μαθήματα Γλωσσολογίας: ήταν οι ανάγκες αυτών των φοιτητ(ρι)ών που έδωσαν το έναυσμα για το παρόν βιβλίο. Η Νίνα Τοπιντζή αφιερώνει τον τόμο αυτό σε εκείνους και εκείνες, στους/ις οποίους/ες το βιβλίο αυτό στάθηκε το έναυσμα για να αγαπήσουν τη Γλωσσολογία και να θελήσουν να ασχοληθούν μαζί της πιο διεξοδικά και στο μέλλον.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

1.

ΦΩΝΗΤΙΚΗ

ΜΑΙΡΗ ΜΠΑΛΑΤΖΑΝΗ – ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ

Λέξεις-κλειδιά: ήχος, φθόγγος, τεμάχιο, υπερτεμαχιακά στοιχεία, Διεθνές Φωνητικό Αλφάβητο (ΔΦΑ), φωνητική μεταγραφή (ευρεία και στενή), αρθρωτική φωνητική, περιγραφικές παράμετροι συμφώνων και φωνηέντων, οι φθόγγοι της Ελληνικής, ακουστική φωνητική, κυματομορφή, φασματογράφημα, διαμορφωτές, λωρίδα ηχηρότητας, κρότος, τόνος, ρυθμός, επιτονισμός

1.1 Εισαγωγή

ΓΕΝΝΙΟΜΑΣΤΕ, μεγαλώνουμε και ζούμε μέσα σε έναν κόσμο γεμάτο από ήχους. Ένα πολύ σημαντικό υποσύνολο αυτών των ήχων αφορά την ανθρώπινη επικοινωνία. Η καθημερινή προφορική επικοινωνία με τους συνανθρώπους μας βασίζεται στην παραγωγή, μετάδοση και αντίληψη των ήχων της ανθρώπινης ομιλίας, και, για την ακρίβεια, αυτών που ανήκουν στη συγκεκριμένη γλώσσα που μοιραζόμαστε κάθε φορά (μητρική ή ξένη). Τα τρία αυτά επίπεδα (παραγωγή, μετάδοση και αντίληψη) είναι εξαιρετικά σημαντικά, όπως άλλωστε φαίνεται από τις δυσκολίες που προκύπτουν στην επικοινωνία όταν εμφανιστεί κάποιο πρόβλημα σε ένα ή περισσότερα από αυτά, για παράδειγμα, όταν ένα άτομο δεν μπορεί να αρθρώσει καλά, όταν υπάρχουν συνθήκες θορύβου, έλλειμμα ακοής κ.τ.λ. Ας σκεφτούμε πώς εντάσσονται αυτά τα επίπεδα στο πλαίσιο ενός μοντέλου προφορικής επικοινωνίας, όπως αυτό που προτάθηκε από τους Denes και Pinson (2015) (βλ. Εικόνα 1.1). Αρχικά, δημιουργείται μια ιδέα/σκέψη στον ομιλητή γι' αυτό που επιθυμεί να επικοινωνήσει, η οποία κωδι-

κοποιείται σε διαφορετικά γλωσσολογικά επίπεδα: σύνταξη, μορφολογία, σημασιολογία, φωνολογία, δηλαδή πώς θα δομήσει την πρότασή του, ποιες λέξεις θα χρησιμοποιήσει, ποιες σημασίες θα αποδώσει, ποιους φθόγγους θα επιλέξει. Στη συνέχεια, ο εγκέφαλος στέλνει μέσω των κινητικών νευρώνων εντολές στα όργανα ομιλίας, τα οποία παίρνουν κατάλληλες θέσεις και κινούνται για να παραγάγουν τους φθόγγους (παραγωγή). Οι ήχοι που παράγονται μεταφέρονται μέσω του αέρα στον ακροατή (μετάδοση). Όταν φτάσουν στο αυτί του ακροατή, ξεκινά μια διαδικασία που τα μετατρέπει σε ηλεκτρικά σήματα, τα οποία, μέσω του ακουστικού νεύρου, φτάνουν στον εγκέφαλό του (αντίληψη). Εκεί γίνεται η αποκωδικοποίηση αυτών των σημάτων, έτσι ώστε ο ακροατής να εξαγάγει την ιδέα/σκέψη που επιθυμούσε να επικοινωνήσει ο ομιλητής. Στο μοντέλο αυτό συμπεριλαμβάνεται και η ανατροφοδότηση που λαμβάνει ο ίδιος ο ομιλητής, δηλαδή οι ήχοι μεταφέρονται και στα αυτιά του ομιλητή και ακολουθείται η ίδια διαδικασία, με τελική αποκωδικοποίηση του μηνύματος και από αυτόν. Έτσι, ο ομιλητής μπορεί να συγκρίνει την τελική παραγωγή του με τον αρχικό του στόχο και σε περίπτωση απόκλισης έχει τη δυνατότητα αναπροσαρμογής και διόρθωσης.

Η ανθρώπινη ομιλία περιέχει πλούτο στοιχείων που μπορούν να ταξινομηθούν σε δύο βασικές κατηγορίες. Στην πρώτη ανήκουν οι ήχοι της ομιλίας, δηλαδή οι **φθόγγοι**, και συγκεκριμένα τα **σύμφωνα** και τα **φωνήεντα**, που χρησιμοποιούνται στις γλώσσες του κόσμου. Οι φθόγγοι ονο-

ΕΙΚΟΝΑ 1.1 Η αλυσίδα της επικοινωνίας (βασισμένη στο Denes & Pinson 2015).

μάζονται επίσης **τεμάχια** (segments) ή **φωνές** (phones) και αποτελούν τα **τεμαχιακά στοιχεία** (segmental elements) της ομιλίας (ενότητα 1.4). Η τεμαχιακή αυτή κατηγορία αποκλείει άλλους ήχους που μπορεί να παραγάγει ο άνθρωπος, αλλά δεν χρησιμοποιούνται στις γλώσσες του κόσμου (π.χ. το τρίξιμο των δοντιών, το φτάρνισμα κ.τ.λ.). Επιπλέον, υπάρχουν στοιχεία της ομιλίας που επεκτείνονται σε περισσότερους από έναν φθόγγους, τα οποία ονομάζονται **υπερτεμαχιακά** (suprasegmental) ή **προσωδιακά** (prosodic). Αυτή η δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνει τον **τόνο**, τον **επιτονισμό** και τον **ρυθμό** στις γλώσσες του κόσμου (ενότητα 1.7).

Τα τεμαχιακά και υπερτεμαχιακά στοιχεία της ομιλίας αποτελούν αντικείμενο μελέτης των κλάδων της **Φωνητικής** και της **Φωνολογίας**. Οι κλάδοι αυτοί έχουν πολλά κοινά στοιχεία και πολλούς κοινούς στόχους, είναι ωστόσο διακριτοί όσον αφορά το αντικείμενο μελέτης τους και τη μεθοδολογία που χρησιμοποιούν. Συγκεκριμένα, η **Φωνητική** έχει ως στόχο τη μελέτη και περιγραφή των τεμαχιακών (σύμφωνα και φωνήεντα) και υπερτεμαχιακών (τόνος, επιτονισμός, ρυθμός) στοιχείων της ομιλίας που απαντώνται στις γλώσσες του κόσμου. Εξετάζει τις φυσικές ιδιότητες των στοιχείων αυτών και προσφέρει μεθόδους για την περιγραφή, την ταξινόμηση και τη μεταγραφή τους. Μεταξύ των βασικών της επιδιώξεων είναι η περιγραφή τους σε διάφορες γλώσσες, ο εντοπισμός ομοιοτήτων και διαφορών μεταξύ των γλωσσών, για να μπορούν να εξαχθούν γενικεύσεις σε διαγλωσσικό επίπεδο, καθώς και η διεπαφή της Φωνητικής με άλλα γλωσσολογικά επίπεδα. Η **Φωνολογία** (βλ. Κεφάλαιο 2, «Φωνολογία») έχει ως στόχο να μελετήσει πώς οι ομιλητές μιας γλώσσας χρησιμοποιούν τους φθόγγους και τα υπερτεμαχιακά στοιχεία της γλώσσας τους για να διαφοροποιήσουν τη σημασία των εκφωνημάτων τους. Εξετάζει, για παράδειγμα, πώς οι ομιλητές χρησιμοποιούν τους φθόγγους της γλώσσας τους (οι οποίοι είναι ένα υποσύνολο των φθόγγων που μπορεί να παραγάγει ο άνθρωπος και οι οποίοι απαντώνται στις γλώσσες του κόσμου) για να διαφοροποιήσουν τη σημασία των λέξεων· για παράδειγμα, στις λέξεις *σώμα* και *χώμα*, όλοι οι φθόγγοι είναι οι ίδιοι εκτός από τον αρχικό, στον οποίο βασίζεται η διαφορά στη σημασία των δύο αυτών λέξεων. Οι φθόγγοι αυτοί, που έχουν τη δυνατότητα να διαφοροποιούν τη σημασία, αποτελούν βασικά δομικά στοιχεία των λέξεων μιας γλώσσας και ονομάζονται **φωνήματα**.

Επιπλέον, η Φωνολογία μελετά πώς οι βασικοί αυτοί φθόγγοι, τα φωνήματα, μπορεί να διαφοροποιούνται σε συγκεκριμένα περιβάλλοντα, έτσι

ώστε να εξάγει **φωνολογικούς κανόνες** που διέπουν τη συστηματική εναλλαγή των φθόγγων σε μια γλώσσα· για παράδειγμα, ο αρχικός φθόγγος στις λέξεις *κούπα* και *κύμα* είναι διαφορετικός και κάθε ένας εμφανίζεται σε διαφορετικά και συγκεκριμένα περιβάλλοντα φωνηέντων (ο πρώτος πριν από τα /a, o, u/ και ο δεύτερος πριν από τα /i, e/). Σημειώνεται ότι αν βάλουμε τον έναν φθόγγο στο περιβάλλον του άλλου δεν αλλάζει η σημασία της λέξης, απλώς ακούγεται σαν ο ομιλητής να έχει ξενική προφορά (π.χ. αν πούμε τη λέξη *κύμα* με τον αρχικό φθόγγο της λέξης *κούπα*). Αυτές οι ποικιλίες των φθόγγων ονομάζονται **αλλόφωνα**, και, σε αντιδιαστολή προς τα φωνήματα, δεν έχουν τη δυνατότητα να αλλάζουν τη σημασία των λέξεων. Η κατανομή τους επιπλέον είναι προβλέψιμη με βάση το φωνητικό περιβάλλον στο οποίο εμφανίζονται και έτσι ανάγονται σε έναν βασικό φθόγγο, σε ένα φώνημα δηλαδή (βλ. Κεφάλαιο 2, «Φωνολογία» για λεπτομερή ανάλυση των παραπάνω εννοιών).

Ο κλάδος της Φωνητικής περιλαμβάνει τη μελέτη της παραγωγής της ομιλίας, της μετάδοσης του ήχου στον αέρα και της αντίληψης της ομιλίας. Αντίστοιχα, διαχωρίζεται στους τομείς τής:

- **αρθρωτικής φωνητικής** (articulatory phonetics), δηλαδή τη μελέτη της παραγωγής της ομιλίας από τα αρθρωτικά όργανα του ομιλητή,
- **ακουστικής φωνητικής** (acoustic phonetics), δηλαδή τη μελέτη των χαρακτηριστικών των ακουστικών κυμάτων (π.χ. διάρκεια, συχνότητα κ.τ.λ.) κατά τη μετάδοση της ομιλίας από τον ομιλητή στον ακροατή, και της
- **αντιληπτικής/ακροατικής φωνητικής** (auditory phonetics), δηλαδή τη μελέτη της αντίληψης της ομιλίας από τον ακροατή μέσω του αυτιού, του ακουστικού νεύρου και του εγκεφάλου.

Η μεθοδολογία που χρησιμοποιείται στη Φωνητική μπορεί να βασίζεται σε **μπρεσιονιστική** ακροατική ανάλυση¹ με τη χρήση της **φωνητικής μεταγραφής** για την καταγραφή των φθόγγων και/ή των υπερτεμαχιακών στοιχείων της ομιλίας. Σε αυτή την ανάλυση, ο ειδικός συνήθως ακούει ένα απόσπασμα ομιλίας, χρησιμοποιεί τις εξειδικευμένες γνώσεις και δεξιότητες που έχει για την αναγνώριση και ταξινόμηση των φθόγγων και των υπερτεμαχιακών στοιχείων, και μεταγράφει τα εκφωνήματα με ειδι-

1. Ιμπρεσιονιστική ακροατική ανάλυση: ανάλυση που βασίζεται στον τρόπο με τον οποίο ο ακροατής αντιλαμβάνεται με το αυτί το εκφώνημα και το μεταγράφει με κατάλληλα φωνητικά σύμβολα. Πρόκειται για μια υποκειμενική ανάλυση.

κά φωνητικά σύμβολα (π.χ. ακούει τη λέξη *ελιά* και μεταγράφει [e'la]). Επιπλέον, η μεθοδολογία συχνά βασίζεται στη χρήση εξειδικευμένων πειραματικών τεχνικών (π.χ. φασματογραφία για την ακουστική ανάλυση, αρθρωτικές τεχνικές –όπως ο υπέρηχος, ο ηλεκτρομαγνητικός αρθρογράφος, ο ηλεκτροπαλατογράφος– για τη μελέτη της άρθρωσης κ.τ.λ.). Η **πειραματική φωνητική** δίνει τη δυνατότητα παροχής αντικειμενικών και αξιόπιστων δεδομένων για τη μελέτη διαφορετικών επιπέδων και υποστημάτων της ομιλίας (π.χ. του λάρυγγα, της γλώσσας κ.τ.λ.), μέσω της ανάλυσης μετρήσιμων παραμέτρων (π.χ. συχνότητας, διάρκειας κ.τ.λ.). Ο συνδυασμός των δύο αυτών μεθόδων ανάλυσης βοηθά στη βαθύτερη κατανόηση των χαρακτηριστικών της ανθρώπινης ομιλίας.

Στις ενότητες που ακολουθούν θα εκτεθούμε και στους δύο τύπους ανάλυσης, καθώς θα δίνονται πληροφορίες για τις περιγραφικές παραμέτρους των τεμαχιακών και υπερτεμαχιακών στοιχείων των γλωσσών γενικότερα, και της Ελληνικής ειδικότερα.

1.2 Διεθνές Φωνητικό Αλφάβητο και τρόποι μεταγραφής

Είναι γνωστό ότι συχνά στις γλώσσες του κόσμου δεν υπάρχει συστηματική αντιστοιχία μεταξύ προφοράς και ορθογραφίας. Παραδείγματα από την Ελληνική δίνονται στον Πίνακα 1.1.

- διαφορετικά γράμματα αντιστοιχούν σε έναν φθόγγο, π.χ.
 - ◆ *ημέρα, ίσος, ύλη*: τα *η, ι, υ* αντιστοιχούν στον ίδιο φθόγγο [i]
- διαφορετικοί συνδυασμοί γραμμάτων αντιστοιχούν σε έναν φθόγγο, π.χ.
 - ◆ *εικόνα, οικονομία, υιοθεσία*: τα *ει, οι, υι* αντιστοιχούν στον ίδιο φθόγγο [i]
- γράμματα και συνδυασμοί γραμμάτων αντιστοιχούν στον ίδιο φθόγγο, π.χ.
 - ◆ *καίνε*: τα *αι* και *ε* αντιστοιχούν στον ίδιο φθόγγο [e]
 - ◆ *κοινή*: τα *οι* και *η* αντιστοιχούν στον ίδιο φθόγγο [i]
- ένα γράμμα αντιστοιχεί σε συνδυασμό φθόγγων, π.χ.
 - ◆ *ξένος*: το *ξ* αντιστοιχεί στο σύμπλεγμα [ks]
 - ◆ *ψέμα*: το *ψ* αντιστοιχεί στο σύμπλεγμα [ps]

- το ίδιο γράμμα αντιστοιχεί σε διαφορετικούς φθόγγους, π.χ.
 - ◆ *αυτή, αυγή, άυλη*: το *υ* αντιστοιχεί σε [f] στη λέξη *αυτή*, σε [v] στη λέξη *αυγή* και σε [i] στη λέξη *άυλη*
 - ◆ *φρύδια, μάτια*: το *ι* αντιστοιχεί σε [j] στη λέξη *φρύδια* και σε [ɛ] στη λέξη *μάτια*
- οι ίδιοι συνδυασμοί γραμμάτων αντιστοιχούν σε διαφορετικούς φθόγγους, π.χ.
 - ◆ *άδεια, άδεια*: το *ει* αντιστοιχεί σε [i] στη λέξη *άδεια* (από τη δουλειά) και σε [j] στη λέξη *άδεια* (όχι γεμάτα)

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.1 Παραδείγματα αναντιστοιχίας μεταξύ της προφοράς και της ορθογραφίας στην Ελληνική

Η μεταβλητότητα αυτή στη σχέση ορθογραφίας και προφοράς οφείλεται στο ότι η προφορά μιας γλώσσας μεταβάλλεται στην πάροδο των χρόνων, ενώ η ορθογραφία της παραμένει σχετικά σταθερή. Έτσι, για παράδειγμα, στην Αρχαία Ελληνική της κλασικής περιόδου υπήρχε διαφορά στην προφορά των *η* και *ι*: το πρώτο είχε την ποιότητα /ε/ και ήταν μακρό φωνήεν, ενώ το δεύτερο είχε την ποιότητα /i/ και μπορούσε να είναι μακρό ή βραχύ. Επιπλέον, η ορθογραφία αποδίδει τους βασικούς φθόγγους μιας γλώσσας, αλλά δεν αναπαριστά διαφορετικές ποικιλίες τους έτσι όπως τις παράγει ο φυσικός ομιλητής, όπως, για παράδειγμα, σε συγκεκριμένα περιβάλλοντα (βλ. τη διαφορά που προαναφέρθηκε στην εκφορά του *κ* στις λέξεις *κούπα* και *κύμα*). Αν προσθέσει κανείς και τη διαλεκτική ποικιλία, η οποία δεν αναπαριστάται στο βασικό, σταθερό ορθογραφικό σύστημα μιας γλώσσας, γίνεται κατανοητό ότι το ορθογραφικό σύστημα δεν μπορεί να αποδώσει την προφορά με τρόπο σταθερό και ακριβή. Αυτή η αναντιστοιχία μεταξύ της ορθογραφίας και της προφοράς είναι ιδιαίτερα προβληματική, όταν χρειάζεται να αποδοθεί με συστηματικό τρόπο η προφορά των λέξεων μιας γλώσσας, έτσι ώστε να μπορεί να την αναπαραγάγει ακόμα και ένας μη φυσικός ομιλητής (π.χ. σε ένα λεξικό). Κατά συνέπεια, επηρεάζονται τομείς όπως η εκμάθηση της προφοράς ξένων γλωσσών, η τεκμηρίωση γλωσσών που δεν έχουν ορθογραφικό σύστημα, η κατανόηση κοινών στοιχείων μεταξύ διαφορετικών γλωσσών, η εισαγωγή κατάλληλων πληροφοριών σε συστήματα τεχνολογίας ομιλίας, η διάγνωση και παρέμβαση στις διαταραχές ομιλίας κ.ά.

Για τον λόγο αυτό είναι απαραίτητη η χρήση ενός ξεχωριστού αλφάβητου που επιτρέπει τη σταθερή συσχέτιση συμβόλων και φθόγγων. Το